

ΑΡΣΕΝΙΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΞΑΡΧΟΣ ΟΥΓΓΑΡΙΑΣ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Ἄντί εἰσαγωγῆς

«**Σ**τὴν εὐμετάβλητη ἱστορία περὶ τῆς ἔννοιας καὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας τῆς Εὐρώπης εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ἡ ἰδέα γιὰ τὴν Εὐρώπη παρουσιάζονταν μὲ τὴν πιὸ δυνατὴ μορφή ἔμφρασης, ὅταν τὰ ὑπὸ αὐτὸν τὸν γενικὸ ὄρο ἠνωμένα ἔθνη ἦσαν ὑπὸ τὴν ἀπειλή κάποιου κινδύνου. Τοῦτο τὸ γεγονός δὲν ἀποτελεῖ βεβαίως μόνον ἰδίωμα τῆς ἐποχῆς μας, ὅπου ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν δύο καταστροφικῶν παγκοσμίων πολέμων, τὸ ζήτημα περὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς ἀνασύστασης τῆς ἠνωμένης Εὐρώπης ἐτίθετο μὲ πιὸ ἐπιτακτικὸ τρόπο ὅσο ποτὲ ἄλλοτε»¹. Μὲ αὐτὲς τὶς λέξεις ἐρμίνευσε, κατὰ τὸ ἔτος 1987, ὁ τότε καρδινάλιος Joseph Ratzinger τὴν σφοδρὴ ἐπιθυμία τῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης νὰ θέλουν νὰ ἀποτελέσουν μία ἔνωση, μόνον ἔξαιτίας κάποιου ἐνδεχομένου διάλυσης ἢ καταστροφῆς ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἢ ἔξωτερικὴ ἀπειλή.

Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτικὴ γωνία θὰ προσπαθῆσει ἡ ἐλαχιστότητά μου ν' ἀναλύσει τοὺς ἔξωτερικούς ἢ ἐσωτερικούς κινδύνους, ποὺ ἀπειλοῦν τὸ εἰρηνικὸ οἰκοδόμημα τῆς γηραιᾶς ἡπείρου. Ἀκόμη κι ἂν κατὰ τὸ παρελθόν ἡ πορεία ἢ τὸ ὄραμα γιὰ μία ἠνωμένη Εὐρώπη κατανοοῦνταν μὲ τὴν ἔννοια ἑνὸς μονόδρομου κι ὁ συνασπισμὸς ὅλο καὶ περισσοτέρων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ὡς ἐγγύηση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀπεδείχθη τελευταίως, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἰδέα στηρίζεται σὲ ἀσταθῆ θεμέλια, ἐνῶ ταυτοχρόνως καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει πολλὰ καὶ διάφορα φαντάσματα. Κίνδυνο γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ ὄραμα δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἡ πρόσφατη ἔξοδος τῆς γηραιᾶς Ἀλβιόνας ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, ἀλλὰ γενικότερα κάθε μορφή ριζοσπαστικοποίησης πρὸς ὅποια-

¹ Βλ. Joseph Ratzinger, *Kirche, Ökumene und Politik*, Einsiedeln 1987, σ. 198.

δίποτε πολιτική κατεύθυνση, μέ αποτέλεσμα νά φαίνεται ότι κινδυνεύει τό ὄραμα τῶν Εὐρωπαϊῶν προγόνων μας μέ στόχο τήν πολιτική ἐνότητα τῆς Εὐρώπης γιά τήν διατήρηση τῆς εἰρήνης καί τῆς ἀσφάλειας τῆς γηραιᾶς ἡπείρου. Ὁ μόνιμος πιά κίνδυνος τῆς τρομοκρατίας καί ὁ φόβος, ὁ ὁποῖος μέ κάθε νέο χτύπημα σέ κάποια εὐρωπαϊκὴ πόλη διαρκῶς αὐξάνει, καθὼς καί οἱ ροές τῶν προσφύγων, πού σέ πολλοὺς δίδουν τήν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιά ἓνα τεράστιο ἐθνικοθηρησκευτικό παλιρροϊκὸ κῦμα, τό ὁποῖο ἀπειλεῖ νά πλημμυρίσει τήν χώρα φιλοξενίας των, προκαλοῦν ἀνησυχίες καί ὑποψίες πού μελλοντικῶς θά διαμορφώσουν οὐσιαστικά τόν τύπο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ. Ὁ ρῶσος φιλόσοφος Nikolai Berdjajew (1874-1948) τόνιζε στά πρόθυρα τῆς προηγουμένης χιλιετίας στίς ἀναλύσεις τῆς ἐποχῆς του *inter alia* τά κάτωθι: «*Στὴν ἱστορία, ὅπως καί στὴ φύση, ὑπάρχει ἓνας ρυθμὸς, μία ρυθμικὴ ἐξέλιξη τῶν ἐποχῶν καί μία ἀλλαγὴ τῶν πολιτισμικῶν τύπων, – ἄμπωτη καί πλημμυρίδα, ἀνάκαμψη καί παρακμὴ, ρυθμὸς καί περιοδικότητα ἀποτελοῦν τὰ ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς. Ὀμιλοῦμε περὶ ὀργανικῶν καί κριτικῶν, περὶ πολὺ σκοτεινῶν καί πολὺ φωτεινῶν, περὶ ἱερῶν καί κοσμικῶν ἐποχῶν. Ἐμεῖς καλοῦμεθα κατὰ τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ τῆς μετάβασης σέ μιά νέα ἐποχὴ στό νά τὴν βιώσουμε*»². Ἀκόμη κι ἂν τέτοιες ἐποχές φαίνονται νά εἶναι ταραχώδεις καί ἀσταθεῖς, ἀποτελοῦν ὥστόσο γιά ἐμᾶς κατευθυντήριες ἀρχές καί –ὡς ἐκ τούτου– στήν οὐσία σημεῖα καμπῆς στήν ἱστορία. Εἶμαι σαφῶς πεπεισμένος, ὅτι βρισκόμαστε σήμερα σ' ἓνα τέτοιο σημεῖο καμπῆς τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης, μέ ἀποτέλεσμα ὄχι νά ἀφήσουμε ἀπλῶς ἐποχὴ, ἀλλὰ κατὰ κύριο λόγο νά χαράξουμε τὴν νέα πού βρίσκεται πρὸ τῶν πυλῶν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι θά πρέπει, γιά μία Εὐρώπη μέ μέλλον, νά πάρουμε ἄμεσα καλομελετημένες, ἀλλὰ καί τολμηρὲς ἀποφάσεις. Γιά μία Εὐρώπη τοῦ μέλλοντος, πού θά ἔχει ὡς κρηπίδα ἓναν ἀληθινὸ ἀνθρωπισμό, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ταπεινὴ μας ἄποψη ἔχει, καί πρέπει νά συνεχίσει νά ἔχει, χριστιανικὲς ρίζες.

Μέ τὴν ιδιότητα λοιπόν τοῦ ἱεράρχου ἀναρωτήθηκα, ποιὸν ρόλο πρέπει καί καλεῖται νά διαδραματίσει ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί Θεολογία στήν Εὐρώπη ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται σήμερα; Τί σημαίνει Εὐρώπη γιά τὴν Ὀρθοδοξία καί, ἀντιστρόφως, τί σημαίνει Ὀρθοδοξία γιά τὴν Εὐρώπη;

² Βλ. Nikolaus Berdjajew, *Das Neue Mittelalter. Betrachtungen über das Schicksal Russlands und Europas*, Darmstadt 1927, σ. 13.

Ευρώπη και Όρθοδοξία

Όταν τό 1981 ή Έλληνική Δημοκρατία γινόταν τό δέκατο μέλος τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας, παρέμεινε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα τό μοναδικό μέλος αὐτῆς τής Κοινότητας, ἀλλά καί τής μετέπειτα Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέ τόν ὀρθόδοξο πληθυσμό νά ἀποτελεῖ τήν πλειοψηφία τῶν καθόλου πολιτῶν της. Μέ τήν ἔνταξη, ἀργότερα, τής Κυπριακής Δημοκρατίας τό 2004, τῶν χωρῶν τής Βουλγαρίας καί τής Ρουμανίας τό 2007, ἀξήθηκε, κατά συνέπεια, σέ σημαντικό ποσοστό κι ὁ ἀριθμός τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν τής Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σήμερα, ἑπτά ἀπό τίς δεκατέσσερις ἀυτοκέφαλες ὀρθόδοξες ἐκκλησίες (τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ρουμανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Φιλανδίας, τῆς Πολωνίας, τῆς Τσεχίας καί τῆς Σλοβακίας) ἔχουν τίς ἑδρες των σέ ἄλλες-μέλη τῆς Ευρωπαϊκής Ένωσης· οἱ λοιπές ἀυτοκέφαλες ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἀντιπροσωπεύονται στίς διάφορες ἄλλες-μέλη τῆς Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα τήν ὑπαρξη ἑνοριῶν ἢ καί ἐπισκοπῶν.³ Τοῦτο ὀφείλεται καί στίς προσπάθειες τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριαρχείου, τό ὅποιο κατέχει βεβαίως ἕναν ἡγετικό ἱστορικό ρόλο, γεγονός πού καταδεικνύεται ἀπό νομικής ἐπόψεως ἰδιατέρως στήν Αὐστρία. Κατά συνέπεια, κατοικοῦν στόν σημερινό ευρωπαϊκό ἄλλο ὀρθόδοξοί πιστοί ἀπό τίς καθόλου δεκατέσσερις ἀναγνωρισμένες ἀυτοκέφαλες ἐκκλησίες. Τό ὀρθόδοξο πλήρωμα ἀποτελεῖ πλέον ἕνα ἀναπόσπαστο θρησκευτικό καί πολιτιστικό τμήμα τῆς Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ὡς μέλος τοῦ Συμβουλίου τῶν Ευρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, ἀλλά καί πολλῶν διαχριστιανικῶν καί διαθρησκευτικῶν Ἐπιτροπῶν, ἡ Όρθόδοξη Ἐκκλησία συμβάλλει καθοριστικά, σέ ευρωπαϊκό καί σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, στήν συνύπαρξη τῶν διαφορετικῶν πολιτισμῶν, τῶν διαφορῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἀλλά καί τῶν ἰδεολογιῶν γενικότερα. Πέραν τούτου, τήν ἀπασχολοῦν διάφορα ἠθικά καί οἰκολογικά ζητήματα, τά ὅποια πρωτίστως ἀναδεικνύει καί ἐπισημαίνει ἡ Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότητα, ἀφοῦ, ὡς φαίνεται, πρόκειται νά

³ Ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος τῆς Όρθοδόξου Ἐκκλησίας, πού συνήλθε κατά τήν Πεντηκοστή τοῦ ἔτους 2016 στήν Κρήτη, ἀσχολήθηκε καί μέ τό ζήτημα τῆς ὀρθοδόξου Διασποράς. Τό Συμβούλιο τῶν ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων, τό ὅποιο ἀπό τοῦ ἔτους 2010 ὑφίσταται καί στήν Αὐστρία, ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα γιά τίς ὀρθόδοξες μειονότητες πού ζοῦν σέ περιβάλλον, ὅπου ἐπικρατεῖ τό ρωμαιοκαθολικό, τό προτεσταντικό ἢ καί τό κοσμικό στοιχείο γενικότερα, ἕνα ὀρατό σημείο τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητας τῆς δομῆς τῆς Όρθοδοξίας· μάλιστα τό ὡς ἄνω ὄργανο ἀσχολεῖται καί μέ θέματα πρακτικῆς φύσεως. Στή Γερμανία, γιά παράδειγμα, ἡ Όρθόδοξη Ἐκκλησία προέβη στήν ἔκδοση λειτουργικῶν κεμένων στή γερμανική γλώσσα, ἐνῶ στήν Αὐστρία γιά πέμπτη φορά διοργανώνεται μία πανορθόδοξη συνάντησις τῆς νεολαίας πέρα ἀπό τά ἔθνη-ἐκκλησιαστικά ὄρια.

διαμορφώσουν όχι μόνον τό αύριο τῆς Εὐρώπης, ἀλλά καί τοῦ καθόλου πλανήτη μας⁴.

Τό εὐρωπαϊκό ζήτημα ὡς ἀνθρωπιστικό ζήτημα

Ὁ πάπας Φραγκίσκος τόνισε, μεταξύ ἄλλων, στήν ἐγκύκλιό του *Laudatio Si*, τόν ἐνεργό ρόλο τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου ἐπί τῶν διαφόρων περιβαλλοντικῶν ζητημάτων. Ὁ ποντίφηκας, μάλιστα, ἀνέλυσε τήν βασική θέση τοῦ Παναγιωτάτου, ἡ ὁποία, κατά τήν ταπεινή μας ἄποψη, ἀποτελεῖ καί τήν ἀπάντηση στά προβλήματα πού πλῆττουν τήν γηραιά ἥπειρο. Ἀναφέρει συγκεκριμένα: «*Ταυτοχρόνως, ὁ Βαρθολομαῖος μᾶς παραπέμπει στίς ἠθικές καί πνευματικές ρίζες τῶν περιβαλλοντικῶν ζητημάτων, γεγονός πού μᾶς ἀναγκάζει ν' ἀναζητήσουμε λύσεις ὄχι μόνο σέ τεχνικό ἐπίπεδο, ἀλλά στήν ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλέως θά καταπολεμοῦμε μόνον τά συμπτώματα τῶν προβλημάτων. Μᾶς προτείνει νά μεταβοῦμε ἀπό τήν κατανάλωση στή θυσία, ἀπό τήν ἀπλησία στήν ἀπλοχεριά, ἀπό τήν κατασπατάληση στήν ἰκανότητα τοῦ μοιράζειν, σ' ἓνα εἶδος ἄσκησης...*»⁵. Σ' αὐτό τό σημεῖο βρῖσκεται τό βασικό πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας σ' ὅλους τούς τομεῖς. Ἡ μόνη προσπάθεια νά καταπολεμοῦμε μόνον τά συμπτώματα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα, πολλά ἀπό τά ζητήματα τῆς Εὐρώπης νά ἐμφανίζονται ἐκ νέου, καί ἡ ἄρμονία μεταξύ τῶν λαῶν, πού ἐπιτεύχθηκε ὕστερα ἀπό πολύ κόπο, νά μετατρέπεται σταδιακῶς σέ μία κακοφωνία. Τοῦτο ἐβίωσα καί προσωπικῶς κατά τήν διάρκεια τῆς οικονομικῆς κρίσης στήν πατρίδα μας, ὅπου πολιτικές καί δημοσιογραφικές θέσεις ὄλων τῶν κομμάτων ἀνεξαιρέτως ἔδιδαν τήν ἐντύπωση, ὅτι παλαιές καί δοκιμασμένες φιλίες ἐν μᾶ νυκτί εἶχαν καταρρέσει. Τό εὐρωπαϊκό πρόβλημα, κατά συνέπεια, εἶναι σ' αὐτή τή συνάφεια «ἀνθρωπιστικό πρόβλημα», ἓνα πρόβλημα βασικά τῆς ἀντίληψης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρωποκεντρικός Οὐμανισμός, ὁ ὁποῖος κυριάρχησε ἀπό τήν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης καί τῆς ὑπαρξιακῆς Φιλοσοφίας καί ἐφεξῆς κυρίως στήν Εὐρώπη, ἀπέδειξε,

⁴ Βλ. Fr. John Chryssavgis, *The ecological Vision of the Green Patriarch Bartholomew I.*, Cambridge UK, 2003; vgl. auch ders., *On earth as in Heaven. Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York 2012. Γιά μία γενικότερη θέση τῆς Ὁρθοδοξίας ἐναντι τοῦ οικολογικοῦ ζητήματος βλ. τοῦ ἰδίου, *Towards an Ecology of Transfiguration. Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature and Creation*, New York 2013.

⁵ Βλ. Papst Franziskus, *Laudatio Si*, Rom 2015, σ. 9.

μέσα από τὰ απολυταρχικά ευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα τῶν τελευταίων αἰώνων, ὅτι ἕνας ἀνεξάρτητος ἀπό τόν Θεό ἀνθρωπισμός, μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ μία αὐτοθεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, πού καταλήγει σ' ἕναν ἀπολυταρχισμό, καταστρέφοντας, ταυτοχρόνως, κάθε μορφή κοινωνίας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Βεβαίως, κατανοῶ πλήρως, ὅτι αὐτή ἡ τάση ἦλθε ὡς ἀντίδραση στό θεοκρατικό καθεστῶς τοῦ Μεσαίωνα, κυρίως στή Δύση. Ὁ ἀπολυταρχισμός ἀποτελεῖ στήν περίπτωσή μας προῖόν μιᾶς ἀνθρώπινης ἀντίληψης, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ ὡς ἀπόλυτο δόγμα μέ τήν ἀρνητική του ἔννοια, νά ἐπιβάλλει τό ἰδεολόγημα ἑνός ἀνθρώπου ἢ μιᾶς ομάδος ἀνθρώπων στό σύνολο τῆς ἀνθρωπότητας.⁶ Ἔτσι τό ἰδεολόγημα παρουσιάζεται ὡς ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργημένο τοῦ ἀνθρώπου γιά τόν ἄνθρωπο⁶.

Μέ τήν ὡς ἄνω ἀντίληψη περί ἀλήθειας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πιά ἀνθρώπινο κατασκεύασμα καί –κατά συνέπεια– ἰδεολόγημα, τό ὁποῖο ὑπόκειται στή ροή τοῦ χρόνου, ἀφοῦ κι ὁ ἄνθρωπος πού τό δημιουργοῦσε ὑπόκειται στή μεταβλητότητα, ἡ ἀλήθεια σχετικοποιεῖται.

Τονίζουμε, ἰδιαίτερος, στή συνάφεια αὐτή τήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας, ἀφοῦ εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι ἡ σύγχρονη κοινωνία τῆς Εὐρώπης παρουσιάζει μία βαθιά κρίση τῆς ταυτότητός της, ἡ ὁποία εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀντιλήψεώς της περί τῆς ἀλήθειας. Ἡ σχετικοποίηση τῆς ἀλήθειας τῆς ἀφαιρεῖ τό χαρακτηριστικό τῆς ἀπολυτότητας. Κατά συνέπεια, ἡ ἀλήθεια πρέπει ὄχι μόνον νά ὀρίζεται ἐκ νέου κατά ἐποχές, ἀλλά καί νά δημιουργεῖται ἐκ νέου συνεχῶς. Σήμερα λοιπόν, πού βρισκόμαστε σ' ἕνα σημεῖο καμπῆς τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης, καλούμεθα νά ὀρίσουμε ἐκ νέου τήν ἀλήθεια, δηλαδή νά δημιουργήσουμε ἕνα ἰδεολόγημα τῆς ἀλήθειας γιά τό μέλλον.

Τό ἐρώτημα, τό ὁποῖο ὅμως τίθεται, εἶναι, σέ ποῖο βαθμῷ θά σχετικοποιῶνται καί οἱ μέχρι τοῦδε ἀπολύτως ἀναγνωρισμένες ἀξίες τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῆς ἀδελφοσύνης ἢ ἀκόμη καί τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, τὰ ὁποία –ἐξαρτώμενα πιά ἀπό τόν ροῦ τῆς μεταβλητότητας– θά πρέπει ἐκ νέου νά ὀρίζονται ἢ ἀκόμη καί ν' ἀναθεωροῦνται; Ἡ τάσις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τόν φιλόσοφο Hegel, νά ταυτίζεται ἡ ἀλήθεια μέ τήν λογική, μᾶς ὀδήγησε στό γεγονός τῆς σχετικοποίησής τῶν πάντων, κι αὐτός εἶναι

⁶ Πρβλ. εἰδικότερα περί ἰδεολογήματος καί ἀλήθειας καί τῆς ἐπιρροῆς τῆς φιλοσοφίας στή πολιτικά συστήματα τῆς Εὐρώπης τό πῶνυμα τοῦ Hans Albert, *Ideologie und Wahrheit. Theodor Geiger und das Problem der sozialen Verankerung des Denkens*, Opladen 1973.

στίν πραγματικότητα ό κίνδυνος τής σύγχρονης Εϋρώπης. Ό καρδινάλιος Joseph Ratzinger τό 2005 κατά τίν διάρκεια έναρξης τής σύγκλησης του κολλεγιού των καρδινάλιων γιά τίν ανάδειξη του νέου πάπα Ρώμης (κονκλάβιο), από τό όποιο μετέπειτα εξέλέγη ως ό νέος πάπας Βενέδικτος ΙΔ΄, έκανε λόγο περί τής δικτατορίας τής σχετικοποίησης, ή όποία δέν αναγνωρίζει καμμία απόλυτη αλήθεια, εκτός από αυτήν τής γενικής σχετικοποίησης⁷.

Ή σχετικοποίηση λοιπόν τής αλήθειας επέσυρε, κατά συνέπεια, καί τόν κίνδυνο τής σχετικοποίησης των καθόλου αξιών, συμφώνως του πνεύματος τής ανθρώπινης μεταβλητότητας.

Έννοιες όπως συμμετοχή, άλληλεγγύη, αναγνώριση, οι όποιες διαμόρφωσαν τίν ιδέα περί Εϋρώπης, φαίνεται ν΄ αποτελούν μέσα στον νέο οικονομικοκεντρικό κόσμο μας, ό όποιος τοποθετεί πάνω από τίν ανθρώπινη αξιοπρέπεια τόν κανόνα του κεφαλαίου, απειλή γιά τίν ένότητα τής γηραιάς ήπειρου. Ή Εϋρωπαϊκή Κοινότητα ως κοινωνία είναι βαθέως διχασμένη εξαιτίας σχισματικών ρευμάτων που τίν διαποτίζουν, μέ αποτέλεσμα, πολλάκις νά προκρίνεται ως λύση ό μονόδρομος γιά τίν αντιμετώπιση ιδιωτικών ζητημάτων. Έδω καθρεπτίζεται μία σοβαρή κρίση τής εμπιστοσύνης, που αφορά στίν εϋρωπαϊκή ιδέα.

Όρθόδοξη Θεολογία καί εϋρωπαϊκός ανθρωπισμός

Ή αποπομπή τής Θεολογίας από τίν εϋρωπαϊκή πραγματικότητα κατά τις τελευταίες δεκαετίες είχε ως αποτέλεσμα, νά μίν είναι ικανός ό άνθρωπος ν΄ αναγνωρίζει πιά κάποια απόλυτη αλήθεια. Ή εκκοσμίκευση μέ τίν έννοια τής ανθρωποποίησης καί αποϊεροποίησης του θείου, δέν επέφερε μόνον τίν κρίση τής πίστεως στις εκκλησίες τής Δύσης, αλλά καθρεπτίζεται καί στίν κρίση τής διάρθρωσης του εϋρωπαϊκού οικοδομήματος. Οι άνθρωποι χάνουν τίν εμπιστοσύνη τους, αφού πλέον δέν μπορούν νά έναποθέσουν τις έλπίδες τους γιά τό μέλλον, μίτε στις εϋρωπαϊκές δομές μίτε όμως καί στίν Έκκλησία σέ πολλές περιοχές. Ή όρθόδοξη Θεολογία καί Έκκλησία καλείται νά διαδραματίσει, ιδιαίτέρως έν μέσω αυτής τής κρίσεως τής πίστεως, έναν σημαντικό καί καταλυτικό ρόλο.

⁷ Βλ. Papst Benedikt XVI., Joseph Ratzinger, *Predigten und Ansprachen April/Mai 2005*, Rom 2005, 12-16. Πρβλ. καί Marian Gruber (Έκδ.), *Diktatur des Relativismus. Der Kampf um die absolute Wahrheit für die Zukunft Europas*, Heiligenkreuz 2014.

Ὁ ἐπίσκοπος Διοκλείας καὶ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ ἐν Ὁξφόρδῃ Πανεπιστημίου Κάλλιστος Ware, προσπάθησε, μεταξύ ἄλλων, νὰ συνδέσει τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα τῆς σωτηρίας μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ γνωρίσματα τῆς συμμετοχῆς, τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀναγνώρισης. Στὴν ἀποσύνδεση τοῦ μὲνύματος τῆς σωτηρίας ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω γνωρίσματα, ποὺ πραγματώνεται ἐξαιτίας τῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ τῆς σχετικοποίησης, βρίσκεται ἡ ρίζα τοῦ προβλήματος τῆς κρίσης πίστεως. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ ἅγιος Διοκλείας: «*Τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα σωτηρίας μποροῦμε κάλλιστα νὰ τὸ συνοψίσουμε σὲ ἔννοιες ὅπως συμμετοχὴ, ἀλληλεγγύη καὶ ἀναγνώριση. Ἡ συμμετοχὴ ἀποτελεῖ τὴν ἔννοια-κλειδί, τόσο γιὰ τὴν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος διδασκαλία ὅσο καὶ γιὰ τὴν περὶ ἐναθροπήσεως διδασκαλία τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἡ πρώτη μᾶς γνωρίζει πῶς, ὅπως ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τῆς συμμετοχῆς του μαζί μὲ ἄλλους καθίσταται πραγματικῶς πρόσωπο, ἔτσι κι ὁ Θεός δὲν εἶναι μία μονάδα, ἀλλὰ ἐνότητα τριῶν, ποὺ τὸ καθένα κατοικεῖ μέσα σὶ ἄλλα δύο μὲ τὴ δύναμη μιᾶς ἀένας κίνησης ἀμοιβαίης ἀγάπης. Κατὰ ὅμοιο τρόπο κι ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἐναθροπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀναφέρεται στὴ μετοχὴ ἢ συμμετοχὴ»⁸.*

Ὁ ὀρθόδοξος ἢ χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς ἔχει τίς ἀπαρχές του στὸν ὀρισμὸ τοῦ προσώπου, ὅπως αὐτὸς συνάγεται ἀπὸ τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλία. Ἡ κοινωνία/σχέση ὡς μορφή ἔκφρασης τοῦ θείου ἀποτυπώνεται μὲ λαγαρὸ τρόπο, τόσο μέσα ἀπὸ τὸ Τριαδικὸ ὅσο καὶ μέσα ἀπὸ τὸ Χριστολογικὸ δόγμα. Μὲ τὴν διατύπωση τῶν δύο αὐτῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, σημειώνει ὁ Γεώργιος Μαντζαρίδης, ἡ Ἐκκλησία στὴν οὐσία ξεπέρασε τίς κλασικὲς ἀρχές τῆς λογικῆς περὶ ταυτότητος καὶ ἀντίθεσης, δημιουργώντας νέες μορφές συλλογισμοῦ καὶ ζωῆς, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς τριαδικές καὶ θεανθρώπινες. Διὰ τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος ἄρθηκε ἡ πόλωση μεταξύ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀτόμου καὶ κοινωνίας, ἐνῶ διὰ τοῦ Χριστολογικοῦ ἡ ἀντίθεση μεταξύ φυσικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ, πνεύματος καὶ ὕλης⁹. Τὸ Τριαδικὸ δόγμα ἀποτελεῖ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση ὁμολογία τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων καὶ τὴν Τριαδικὴ ὁμολογία τοῦ μυστηρίου. Ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἀπορρέει ἕνας ὀρισμὸς τοῦ προσώπου, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ πολὺ χρήσιμος γιὰ τὸ μέλλον τῆς εὐρωπαϊκῆς μας κοινωνίας. Ὁ Mariano Delgado προσπαθεῖ νὰ δια-

⁸ Βλ. Kallistos Ware, *Der Aufstieg zu Gott. Glaube und geistliches Leben nach ostkirchlicher Überlieferung*, Bern 1998, σ. 101.

⁹ Βλ. Georgios Mantzaridis, *Soziologie des Christentums*, Berlin 1981, σ. 91.

βλέπει τόν ρόλο του χριστιανισμού για τίν Ευρώπη του αύριο, κυρίως μέσα από τίν πειθώ της λογικής και τίν προσπαγάνδα μιας νέας ήθικης που άφορα τίν έλευθερία της βούλησης¹⁰. Βεβαίως ό Delgado έχει δίκιο, όταν τονίζει τίν σημασία της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, του γάμου και της οικογένειας ή του δέους και του σεβασμού έναντι του ίερού¹¹. Θά πρέπει όμως, ταυτοχρόνως, νά παραπέμψουμε στις ρίζες της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, του γάμου και της οικογένειας, οι όποιες αναμφιβόλως εκφράζονται μέσα από τόν όρισμό του προσώπου. Κατά συνέπεια, δέν άρκει μόνον μία αναδιατύπωση της ήθικης ή του ήθους, αλλά πρωτίστως μία εκ νέου ανακάλυψη του όρισμού του προσώπου, ό όποιος είναι στενά συνδεδεμένος μέ τό χριστιανικό δόγμα. Τό χριστιανικό δόγμα δέν είναι επομένως μία νομικίστικη διατύπωση μιας διδασκαλίας της πίστεως, αλλά, πρωτίστως, μία ύπαρξιακή όμολογία της ζωής. Μία όμολογία της σχέσης, που πηγάζει από τίν βεβαιότητα ότι δέν πρόκειται περι άνθρωπίνου ιδεολογίματος, αλλά περι μιας άμετάβλητης θείας ιδιότητας, ή όποία άντανακλάται στην ανθρωπότητα και οδηγεί στην θέωση.

Ό καρδινάλιος Joseph Ratzinger διέκρινε στόν κόσμο της Έσπερίας έναν δογματικό άρνητισμό, που σύμφωνα μέ τόν καθηγητή Wolfgang Beinert οδηγεί στην άπαξίωση της έννοιάς του. Συγκεκριμένα αναφέρει τά κάτωθι: «Τό δόγμα κατανοείται ως ισχυρογνωμοσύνη, άδιαλλαξία του πνεύματος, άπαγόρευση της σκέψεως. Τό νά είναι κάποιος δογματικός και νά άσχολεϊται μέ τίν δογματική θεωρείται στενοκεφαλιά και φαντασίωση»¹².

Τιουτοτρόπως, τό δόγμα χωρίζεται από τίν αλήθεια χάνοντας, ταυτοχρόνως, τίν υπόστασή του. Άποκτā έτσι πραγματικώς νομικό χαρακτήρα, νοείται ως φιλοσόφημα και, δικαίως, χαρακτηρίζεται ως άδιαλλαξία του πνεύματος και άπαγόρευση της σκέψεως. Για τίν όρθόδοξη Θεολογία τό δόγμα άποτελεί τίν όδό που οδηγεί στην αλήθεια, ή όποία μας άπελευθερώνει (άπό τό ψεύδος). Ό τόπος όπου βιώνεται τό δόγμα μέσα στην όρθόδοξη Έκκλησία είναι αναμφιβόλως ή Θεία Λειτουργία.

¹⁰ Βλ. Mariano Delgado, "Europa ein christliches Projekt", έν: Urs Altermatt, Mariano Delgado, Guido Vergauwen (Εκδ.), *Europa: Ein christliches Projekt. Beiträge zum Verhältnis von Religion und europäische Identität*, Stuttgart 2008, 35-57, ειδικότερα σ. 54.

¹¹ Βλ. *ό.π.*, σσ. 54-55.

¹² Βλ. Joseph Ratzinger, *Kirche Ökumene Politik*, σ. 206 κ.έ.

Ἡ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, ὅπως αὐτὴ διατυπώνεται μέσα ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ μακαριστοῦ ἁγίου Περγᾶμου κυροῦ Ἰωάννου¹³, ἐκφράζει μὲ λαγαρό τρόπο τὸ μυστήριό τῆς κοινωνίας. Ἡ μετοχὴ στὴ Θεία Λειτουργία δὲν εἶναι πρωτίστως μία ὁμολογία μόνον τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ μία ὁμολογία ἀποδοχῆς τοῦ μυστηρίου. Ἡ θεολογία τῆς ἐλπίδας πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν λειτουργικὴ παράδοση τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας, εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους καταφυγῆς τῶν πιστῶν, στὴν σημερινὴ Ἑλλάδα τῆς κρίσης, στὴ Θεία Λειτουργία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐναποθέτουν σ' αὐτὴν, δηλαδὴ στὴ Θεία Λειτουργία, τὶς ἐλπίδες τους γιὰ ἕνα καλύτερο μέλλον. Ἡ ἀπογοίτευσις των ἀπὸ τὶς διάφορες κοσμικὲς καὶ πολιτικὲς δομὲς καὶ διαρθρώσεις, τοὺς ὀδήγησε στὸ νὰ ἐπανανακαλύψουν τὸ μυστήριό τῆς ἐκκλησίας μέσα ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς Θείας Λειτουργίας – ὡς τόπο τῆς ἐλπίδας. Ἡ ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας, ὅχι μὲ τὴν ἔννοια ἑνὸς φιλοσοφικοῦ μεγέθους μὲ ἀπαρχὴ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἑνὸς θεολογικοῦ-θείου μεγέθους, ὡς μιᾶς ἀλήθειας, πού δὲν ἀποτελεῖ ἕνα ἀφρημένο ἰδεολόγημα, ἀλλὰ πού ἐμπειρικῶς κοινωνεῖται μέσα ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κάνει δυνατὴ τὴν ὑπαρξὴ τῆς, δηλαδὴ τῆς ἀλήθειας. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἀλήθεια καθίσταται πραγματικότητα κι ὅχι ἰδέα πού χρῆζει συνεχοῦς ἀναδιατύπωσης. Ἡ Θεία Λειτουργία, ὡς ἐσχατολογικὸς τόπος στὸ παρόν, ὅπου τὸ χριστιανικὸ δόγμα (δηλαδὴ ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεώς μας), βιώνεται καὶ κοινωνεῖται, δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἕνα ἐκκλησιολογικὸ τόπο, ἀλλὰ ἕνα τόπο, ὅπου πραγματώνεται ἡ ἐνότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, πού καθιστᾷ στὴ συνέχεια ἰκανὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ των ζωὴ¹⁴.

Τὸ κυρίως εὐρωπαϊκὸ ζήτημα κι ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία

Ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς δικαίως τόνισε, ὅτι ὁ κοινὸς τόπος συμβίωσης διαφοροποιεῖται μόνον τότε, ὅταν διαφορετικὲς ὑπαρξιακὲς ἀνάγκες ἱεραρχοῦνται μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἐξαιτίας τούτου, ὑπογράμμισε ὅτι «*ἡ ἱεράρχησις τῶν ἀναγκῶν μεταβάλλεται, ὅταν μεταβάλλεται κι ἡ σημασία τῆς ἀνθρώ-*

¹³ Βλ. σχετικῶς Stefanos Athanasiou, "Der Bischof von Pergamon Ioannis Zizioulas und die eucharistische Ekklesiologie", ἐν Cornelius Keppeler, Justinus C. Pech (Εκδ.), *Zeitgenössische Kirchenverständnisse. Acht ekklesiologische Porträts*, Heiligenkreuz 2013, σσ. 235-255.

¹⁴ Βλ. σχετικῶς Stefanos Athanasiou, "Die Sprache des Dialoges mit Gott und den Mitmenschen. Das hypostatische Gebet als ökumenisches Ereignis", ἐν Johann Hafner, Julia Enxing, Andre Munding (Εκδ.), *Gebetslogik. Reflexionen aus interkonfessioneller Perspektive*, Beiheft zur *Ökumenischen Rundschau* 103, σσ. 81-94.

πινης ύπαρξης και συνύπαρξης».¹⁵ Έκ τῶν ἄνω κατέληξε στό συμπέρασμα, ὅτι στόν κόσμο τῆς Ἑσπερίας λόγω τῆς βασικῆς θέσεως της, νά ἀποτελεῖ πρωτίστως μία κοινότητα ἐπί τῆ βάσει οικονομικῶν συμφερόντων κι ὄχι ἐπί τῆ βάσει τῶν ἀξιῶν, συντελεῖται μία μεταβολή τῶν ὑπαρξιακῶν της θέσεων καί ἀντιλήψεων. Τοιουτοτρόπως, καί ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀπολέσει τήν βασική ὑπαρξιακή της δομή, δηλαδή μᾶς κοινότητας προσώπων, καί μεταβάλλεται σέ μία κοινότητα τοῦ ἀτόμου¹⁶, ὅπου τό τελευταῖο καταλαμβάνει κεντρική θέση μέσα στήν κοινότητα. Τοῦτο εἶναι ἐμφανές στή σημερινή καταναλωτική μας κοινωνία, ὅπου ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ περιβάλλοντος καί τοῦ συνανθρώπου μας δέν σχετίζεται μέ τήν ἀντίληψη μίας κοινωνίας προσώπων, στήν ὁποία στηρίζεται ἡ καθόλου ἰδέα περί τῆς Εὐρώπης. Ἄν δέν καταφέρουμε νά κερδίσουμε ἐκ νέου τήν εἰκόνα τοῦ προσώπου, πολύ φοβοῦμαι, ὅτι ὄχι μόνον τά ἰδιωτικά συμφέροντα μεταξύ τῶν κρατῶν, ἀλλά καί τά ἰδιοτελεῖ συμφέροντα τῶν ἀτόμων μέσα στό ἴδιο τό κράτος, θά ἐπιφέρουν πολλαπλά σχίσματα μέσα στίς κοινωνίες.

Ἄντί ἐπιλόγου

Ὁ ρόλος, πού καλεῖται σήμερα νά διαδραματίσει ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία καί Ἑκκλησία γιά μία Εὐρώπη ἠνωμένη, καί μάλιστα σέ συνεργασία μέ τίς λοιπές χριστιανικές ὁμολογίες, εἶναι ὁ Ἐπανευαγγελισμός τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Εἶμαι βαθιά πεπεισμένος, ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς ἀλήθειας καί ἡ, ὡς συνέπεια αὐτῆς, εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, μποροῦν νά ἐπιφέρουν ὑπαρξιακές ἀλλαγές στό εὐρωπαϊκό σύστημα ἀξιῶν, ἄν ἡ Εὐρώπη ἀποκοπτεῖ τελείως ἀπό τίς χριστιανικές της ρίζες. Ὁ χριστιανικός σύμμανισμός εἶναι μία ἀλήθεια, ἡ ὁποία βασίζεται στό δόγμα, ὅπως αὐτό ἀναλύθηκε ὡς ἄνω. Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὅπως τήν κατανοεῖ ἡ ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία, δέν μπορεῖ ν' ἀποκοπτεῖ οὔτε ἀπό τήν κοινωνία τῶν προσώπων (διδασκαλία περί τῆς Ἁγίας Τριάδος), ἀφοῦ στήν περίπτωσή μας, αὐτή ἡ κοινωνία τῶν προσώπων φανερώνει τήν Ἁγία Τριάδα, οὔτε ὅμως κι ἀπό τό χριστολογικό δόγμα τῆς Χαλκι-

¹⁵ Βλ. σχετικῶς Χρήστου Γιανναρά, *Ἡ Εὐρώπη γεννίθηκε μέσα ἀπό τό Σχίσμα*, Ἀθήνα 2005.

¹⁶ Μέ τήν ἔννοια αὐτή χαρακτηρίζω τήν διάλυση τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων στή σημερινή ἐποχή. Τήν μεταλλαγί τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων, ὅπου ἡ συνάντησι τῶν προσώπων κατέχει σημαντική θέση, σέ μιά κοινότητα ἀτόμων, ὅπου τό μεμονωμένο ἄτομο συνιστᾷ πιά τήν ὑπαρξιακή δύναμη αὐτῆς τῆς κοινότητας.

δόνος, τό όποιο τονίζει τίν έντονη παρουσία του Θεού στή ζωή των ανθρώπων, μέσα από τίν περί των δύο φύσεων διδασκαλία. Η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων κατοχυρώνεται μέσα από τό γεγονός τής έναθροπίσεως του Θεού. Έδω παρουσιάζεται ή ισότητα μεταξύ των ανθρώπων στήν πιό ολοκληρωμένη μορφή της. Αύτή ένέχει καί μία σωτηριολογική διάσταση, άφοϋ μόνον επί τή βάσει τής άξιοπρέπειας των πάντων, δύναται νά έπιτευχθεί μία συμβίωση. Όταν διαμορφώσουμε συνειδητά κατά τέτοιον τρόπο τίν ζωή μας, βιώνουμε ήδη από τό παρόν αυτό, πού μας άποκαλύπτεται στήν πληρότητά του στά έσχατα. Κάθε άνθρωπος άποτελεί εικόνα Θεού καί μόνον μέσα από τό γεγονός αυτό πρέπει νά κατανοείται ή εύρωπαϊκή αντίληψη περί ανθρώπου. Η επανεισαγωγή τής εύρωπαϊκής κοινωνίας σ' αυτό τό μυστήριο άποτελεί καί τίν διακονία τής όρθοδόξου Έκκλησίας, όχι μόνο μέσα από τόν λόγο, αλλά κυρίως μέσα από τόν τρόπο ζωής της. Η Έκκλησία καλείται στήν οϋσία νά άποτελέσει εκείνη τίν προφητική-έσχατολογική φωνή τής κοινότητας, ή όποία θά προβάλλει συνεχώς τίν αλήθεια ως άπόλυτο ανθρωπιστικό δικαίωμα. Σ' αυτό τό πνεϋμα ής μίν ξεχνοϋμε τίς σκέψεις του ρώσου φιλοσόφου Nikolai Berdjajew: «Ένας άνθρωπος μέ προφητικό χάρισμα, δέν άφουγκράζεται τίν εκ των έξω φωνή, τίν φωνή τής κοινότητας καί του λαού, αλλά έξ ολοκλήρου τίν φωνή εκ των έσω, τίν φωνή του Θεού. Τό μήνυμά του όμως άφορā τίς τύχες του λαού, τής κοινότητας, τής ανθρωπότητας. Ο προφήτης είναι μοναχικός, βρίσκεται σέ διένεξη μέ τή θρησκευτική ή κοινωνική ήγεσία, λιθοβολείται, κατανοείται ως έχθρός του λαού, αλλά είναι κοινωνικός, λέει τίν αλήθεια, διαβλέπει τό μέλλον τής ανθρωπότητας»¹⁷. Τοιουτοτρόπως, καί ή Έκκλησία μας καλείται μέσα στά όρια τής σύγχρονης Ευρώπης νά δράσει προφητικά, παραπέμποντας ταυτοχρόνως στήν αλήθεια.

¹⁷ Βλ. σχετικώς Nikolaj Berdjajew, *Fortschritt Wandel Wiederkehr Arche*, Zürich 1978, σσ. 57-58.